

ce.belgica@interdio.be

02 507 05 93

Vierenvijftigste oecumenische ontmoetings- en studiedag
Cinquante-quatrième journée œcuménique d'étude et de rencontre

**De 100ste verjaardag van de Mechelse gesprekken en de oecumenische dialoog met
de anglicaanse gemeenschap vandaag**

**Le 100ème anniversaire des Conversations de Malines et le dialogue œcuménique
avec
la communauté anglicane aujourd'hui**

De internationale dialoog tussen de Anglicaanse Gemeenschap en de Orthodoxe Kerk

Mgr. Athenagoras Peckstadt, metropoliet van België

Ik dank u dat u mij de gelegenheid biedt op deze tribune het woord te nemen en u te spreken over de bilaterale dialoog tussen de Anglicaanse Gemeenschap (Anglican Communion) en de Orthodoxe Kerk, dialoog waarvan ik sinds 2016 als vertegenwoordiger van het Oecumenisch Patriarchaat de orthodoxe covoorzitter ben. Het is de Heilige Synode van het Oecumenisch Patriarchaat die me in deze functie heeft benoemd.

In deze korte voorstelling van deze bilaterale dialoog wil ik eerst een korte historiek weergeven van de voornaamste contacten die er geweest zijn tussen vertegenwoordigers van de Anglicaanse en Orthodoxe Kerken. Vervolgens zal ik het hebben over de doelstellingen van deze dialoog, om dan te eindigen met de vruchten die deze dialoog heeft tot stand gebracht, vooral met het produceren van gemeenschappelijk aangenomen teksten.

1. De eerste voorname contacten tussen beide Kerken

Laat ik beginnen met enkele woorden over eerdere contacten tussen de anglicaanse en orthodoxe christenen. Het is bekend dat in 1534, tijdens het bewind van Hendrik VIII, de Engelse Kerk alle banden met de Roomse Kerk heeft verbroken en zich onafhankelijk plaatste. Terzelfdertijd zocht de Reformatie en dus ook de Anglicaanse Kerk contact met het orthodoxe Oosten. Deze betrekkingen, maar evenzeer het algemeen verlangen van de Anglicanen om een eenheid te sluiten met de Orthodoxe Kerk werden warm onthaald door het Oecumenisch Patriarchaat¹. Dit is waarom er altijd een eerlijke dialoog is geweest tussen beide Kerken. In de 17e eeuw vindt er een briefwisseling plaats tussen de aartsbisschoppen van Canterbury en bisschoppen uit het Oosten. Eén van hen was metropoliet Gabriel Seviros, die als metropoliet van Philadelphia de exarch was van het Oecumenisch Patriarchaat in West-Europa en in Venetië resideerde. Metropoliet Gabriël schreef bijvoorbeeld in 1615 een brief aan George Abbot, de aartsbisschop van Canterbury, en vroeg hem "te bidden voor de eenheid van de Kerk van Christus" in de hoop dat de Anglicaanse Kerk zich zou verenigen "met de ene ware Kerk,

¹ Vassiliki El. Stathokosta, *Relations between the orthodox and the anglicans in the twentieth century: a reason to consider the present and the future of the theological dialogue*, in *Ecclesiology* 8 (2012), 353.

de *Orthodoxe*”². Uit de brief blijkt dat Gabriël Seviros erg goede contacten onderhield met de Anglicaanse Kerk³.

Even later had Kyrillos Loukaris, die aanvankelijk patriarch van Alexandrië was en vervolgens oecumenisch patriarch, eveneens goede contacten met aartsbisschop Robert Abbot en diens opvolger. In zijn brieven vroeg Loukaris of de Engelse Kerk kon helpen in de opleiding van sommige Griekse clerici⁴. Het was een periode waarin de Orthodoxe Kerk gebukt ging onder het Ottomaanse juk en beperkt was in het organiseren van theologische instituten. Hij wist beter dan wie ook dat hij hen liever niet naar Venetië of Padua zou zenden, waar ze prooi zouden zijn voor roomse propaganda. Het was veiliger ze naar Engeland, Geneve of Leiden te sturen⁵. De Kerk had immers nood aan een goed gevormde clerus, die kon weerstaan aan de manoeuvres van de jezuïeten en andere organisaties, die sinds het midden van de 16^e eeuw orthodoxe christenen poogden te bekeren tot het katholicisme⁶. Dit lag erg gevoelig bij de Grieken en meer algemeen bij de orthodoxe christenen. Hun geloof was het enige dat ze als identiteit behielden. Dit geloof was wel door Mehmet II geëerbiedigd en mocht dus niet door de Latijnse christenen worden ontnomen⁷! Dit leidde ertoe dat enkele aanhangers van Loukaris voor studie naar Engeland werden gestuurd⁸. Dit was het geval voor Mitrofanis Kritopoulos, die dankzij een studiebeurs van aartsbisschop Abbot vijf tot zes jaar in Oxford mocht studeren, maar ook voor groot vicaris-generaal van het Oecumenisch Patriarchaat, archimandriet Nathanael Konopios, die er niet alleen briljante studies heeft vervolmaakt. Konopios vervolgde zijn studies aan de universiteit van Leiden, waar hij werkte ter verdediging van zijn mentor Kyrillos Loukaris. Het is niet precies geweten wanneer hij teruggekeerd is naar Oxford, maar wat wel zeker is, is dat de Engelsen hem liturgie lieten vieren in de *Christ Church* in Oxford⁹. Konopios had een enorme indruk nagelaten op John Evelyn, een filosoof en auteur uit de 17^e eeuw, omdat hij de eerste was die hij koffie zag bereiden en drinken¹⁰.

² T. Π. Θέμελη, *Επιστολή του αγίου Φιλαδελφείας προς τον Αρχιεπίσκοπον των Άγγλων*, Νέα Σιών 8 (1909), 256.

³ Δημητρίου Ε. Φύκα, *Ο Γαβριήλ Σεβήρος και ή στάση του στα πνευματικά προβλήματα της εποχής του*, (διδακτορική διατριβή), Αθήνα, 2008, 155.

⁴ W. B. Patterson, *King James VI and I and the reunion of Christendom*, Cambridge, 1997, 199-200.

⁵ Zoals Mitrofanis Kritopoulos, die in Oxford gestudeerd had en later Patriarch van Alexandrië werd; Maximos Kalliopolitis, die in 1638 het Nieuwe Testament in modern Grieks heeft vertaald; Nikodimos Metaxas, een monnik uit Kefalonia die in Londen heeft verbleven en later metropoliet van Corfu is geworden; Nathanael Konopios, die in Leiden en Oxford heeft gewerkt aan de vertaling van het werk *Institutiones* van Calvijn en later metropoliet van Smyrna is geworden; Hiërotheos Avvatiος uit Kefalonia, die zich liet inschrijven aan de Universiteit van Leiden; zonder weliswaar Meletios Pantogalos te vergeten, die metropoliet was van Efeze en een grote verdediger van Kyrillos Loukaris en in Leiden heeft verbleven. Zie ook: John Mason Neale, *A History of the Holy Eastern Church: the Patriarchate of Alexandria*, Vol. 2, London, 1847, pp. 384-385.

⁶ John Mason Neale, *A History of the Holy Eastern Church: the Patriarchate of Alexandria*, Vol. 2, London, 1847, p. 365. Zie ook: Dirk Christiaan Hesseling, *Uit Byzantium en Hellas*, Haarlem, 1911, pp. 128-129. En ook: Χριστού Γιωανναρά, *Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα, 1992, pp. 94-100.

⁷ Dirk Christiaan Hesseling, *Uit Byzantium en Hellas*, Haarlem, 1911, p. 132.

⁸ Steven Runciman, *The Great Church in captivity. A study of the Patriarchate of Constantinople from the eve of the Turkish conquest to the Greek war of independence*, Cambridge, 1968, 294-295.

⁹ Δ.Ν., *Ναθαναήλ Κανώπιος*, in Πανδώρα 21 (1871), p. 449.

¹⁰ *The general biographical dictionary: containing an historical and critical account of the most eminent persons in every nation, particularly the British and Irish, from the earliest accounts to the present time*, Vol. XIII, London, 1814, p. 413.

Enkele jaren later was er de oprichting van het “*Greek College*” in Oxford (1699-1705), dat de Grieken de mogelijkheid bood om aan deze beroemde universiteit te studeren¹¹. Er was ondertussen een aanzienlijke Griekse gemeenschap in Londen, bestaande uit welstellenden en intellectuelen, die met de tussenkomst van de aartsbisschop van Canterbury op het einde van de 17^e eeuw een orthodoxe kerk lieten optrekken in de Londense Soho-wijk. Dit gebeurde echter niet zonder slag of stoot¹².

Sindsdien bleven de vriendschappelijke betrekkingen tussen beide Kerken bestaan. Het is hier niet de bedoeling deze prille contacten in detail te beschrijven. Toch is het belangrijk te benadrukken dat in deze vriendschappelijke betrekkingen tussen anglicanen en orthodoxen de theologie van meet af aan een centrale plaats kreeg. Deze en andere contacten hebben in 1698 geleid tot de oprichting van een uitgeverij, bekend als “*Society for Promoting Christian Knowledge*”, die veel werken over Orthodoxie heeft geproduceerd¹³. In haar boek “*Anglicans and orthodox. Unity and subversion*” toont Judith Pinnington in detail hoezeer de anglicanen in die tijd geïnteresseerd waren in de Orthodoxie¹⁴. Maar er waren ook Engelsen die orthodoxe streken bezochten en er geschriften over nalieten. Er was allereerst Sir Paul Ricaut, die opeenvolgend consul was in Constantinopel en Smyrna. Later, in de 19^e eeuw, was er John Mason Neale die boeken schreef over de geschiedenis, het leven en de eredienst van de Orthodoxe Kerk, boeken die tot op heden een zekere waarde hebben¹⁵.

Een andere oecumenische patriarch wiens naam vaak opduikt in de interkerkelijke betrekkingen van zijn tijd is Gregorios VI. Hij was tweemaal patriarch midden de 19^e eeuw. Hij had heel wat brieven gestuurd naar orthodoxe bisschoppen met het verzoek om de viering van gemengde huwelijken toe te staan, maar ook de viering van begrafenissen voor niet orthodoxen¹⁶.

Een hoogtepunt in het midden van de negentiende eeuw was de *Oxford Movement* (1833-1845), een reactiebeweging aan de Universiteit van Oxford die pleitte voor het herstel van verloren christelijke tradities en hun opname in de anglicaanse theologie en liturgie. Dit leidde tot de publicatie van de Engelse vertaling van vele werken van de Kerkvaders van Oost en West, zoals van Augustinus, Cyrillus van Alexandrië, Johannes Chrysostomus, Athanasius de Grote en Gregorius de Theoloog. Dit bracht anglicaanse erudieten terug naar de patristische traditie van de oude, onverdeelde Kerk en hen des te meer deed verlangen naar een theologische dialoog met de Orthodoxie. De Oxford-beweging zorgde anderzijds voor een waardering van de orthodoxen voor de anglicanen¹⁷. Dit blijkt onder meer uit de theologische gesprekken die de Griekse aartsbisschop van Syros, Tinos en Milos, Alexandros Lykourgos in 1869 voerde met

¹¹ Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, *Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου (1453 - σήμερα)*, Θεσσαλονίκη, 1987, 44.

¹² Steven Runciman, *The Great Church in captivity. A study of the Patriarchate of Constantinople from the eve of the Turkish conquest to the Greek war of independence*, Cambridge, 1968, 296-299.

¹³ Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, *Ὁρθοδοξία καὶ Ἀγγλικανισμός*, in *Θεολογία*, τ. ΛΒ' (1963), 478.

¹⁴ Judith Pinnington, *Anglicans and orthodox. Unity and subversion (1559-1725)*, Gloucester, 2003.

¹⁵ Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, *Ὁρθοδοξία καὶ Ἀγγλικανισμός*, in *Θεολογία*, τ. ΛΒ' (1963), 484.

¹⁶ Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, *Ὁρθοδοξία καὶ Ἀγγλικανισμός*, in *Θεολογία*, τ. ΛΒ' (1963), 484-485.

¹⁷ Vassiliki El. Stathokosta, *Relations between the orthodox and the anglicans in the twentieth century: a reason to consider the present and the future of the theological dialogue*, in *Ecclesiology* 8 (2012), 354.

hoogstaande anglicaanse vertegenwoordigers. Deze gesprekken hadden tot doel “*de punten van overeenstemming en onenigheid tussen de twee partijen vast te leggen*”¹⁸.

De Anglicaanse Kerk verhiel zich niet alleen met vertegenwoordigers van het Oecumenisch Patriarchaat, maar er waren ook contacten met vooraanstaande bisschoppen en theologen van de oude patriarchaten van Alexandrië en Jeruzalem, vooral sinds de 19^e eeuw. De Russische Kerk deed dit aanvankelijk via de Russische Bijbelvereniging¹⁹.

Deze relaties werden echter overschaduwd door een golf van proslitisme vanwege de anglicanen in de late 18^e en vroege 19^e eeuw. De crisis was echter van korte duur, want dankzij een verklaring van de IIIe Lambeth Conferentie (1888) werd gestipuleerd dat de Anglicaanse Gemeenschap geen bedoelingen had leden van de Orthodoxe Kerk te bekeren.

Niettemin staande de vele en oprechte goede contacten tussen anglicanen en orthodoxen was de tijd nog geenszins rijp voor een eenheid tussen beide Kerken. De Orthodoxe Kerk bevond zich in een benarde situatie en was zowaar de speelbal tussen de Roomse en de Protestantse Kerken. Wat echter heel belangrijk was, is dat er in de prille 17^e eeuw in het Oosten een openheid was voor nauwere contacten met de Engelse Kerk²⁰. Anderzijds werd de orthodoxe theologie door sommige Engelsen gezien “*als een zuiverdere vorm van christelijk geloof dan de tegenstrijdige Westerse versies*”²¹. Engelse theologen zagen bovendien veel gemeenschappelijks tussen beide Kerken. Beide Kerken hechten veel belang aan de Heilige Schrift en de geschriften van de Kerkvaders; aan de historische geloofsbelijdenissen en de oude conciliaire beschrijvingen van het geloof en de kerkorde; maar evenzeer aan de nood aan een conciliaire vorm van besluitvorming.

Dit zijn zowaar de eerste opmerkelijke contacten tussen anglicanen en orthodoxen. Zeker is dat de hierboven vernoemde figuren, zoals George Abbot, Gabriel Seviros, Kyrillos Loukaris, Mitrofanis Kritopoulos en Nathanael Konopios, maar ook anderen de basis hebben gelegd op dewelke de generaties na hen verder konden bouwen.

2. Meer structurele contacten

Sinds de oprichting van het Anglicaanse bisdom Gibraltar (1842) – dat verantwoordelijkheid kreeg voor alle parochies in Europa exclusief deze van het Verenigd Koninkrijk en Ierland – onderhield de bisschop ervan zich voortdurend met het Oecumenisch Patriarchaat en diverse orthodoxe hiërarchen. Hij werd gezien als de ‘*apokrisarios*’ (vertegenwoordiger) van de aartsbisschop van Canterbury bij het Oecumenisch Patriarchaat²².

In 1857 hebben anglicanen, rooms-katholieken en orthodoxen de ‘*Association for the Promotion of the Unity of Christendom*’ opgericht met als doel “*dat de zichtbare eenheid van het christendom door verenigd gebed moge worden hersteld*”. De werking ervan hield niet lang

¹⁸ Vassiliki El. Stathokosta, *Relations between the orthodox and the anglicans in the twentieth century: a reason to consider the present and the future of the theological dialogue*, in *Ecclesiology* 8 (2012), 354.

¹⁹ Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, *Ορθοδοξία και Άγγλικανισμός*, in *Θεολογία*, τ. ΛΒ’ (1963), 483.

²⁰ W. B. Patterson, *King James VI and I and the reunion of Christendom*, Cambridge, 1997, 217.

²¹ W. B. Patterson, *King James VI and I and the reunion of Christendom*, Cambridge, 1997, 219.

²² Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, *Ορθοδοξία και Άγγλικανισμός*, in *Θεολογία*, τ. ΛΒ’ (1963), 486.

stand, want in 1864 liet het Vaticaan in een brief aan de Anglicaanse bisschoppen weten dat het rooms-katholieken verboden was eraan deel te hebben²³.

In 1902 heeft de Oecumenische Patriarch Joachim III alle lokale Orthodoxe Kerken formeel gevraagd om hun standpunt bekend te maken over de verhoudingen met andere Kerken. Vijf jaar later wordt archimandriet Konstantinos Pagonis aangesteld als de officiële vertegenwoordiger van het Oecumenisch Patriarchaat bij de aartsbisschop van Canterbury²⁴. In 1918 leidde de aartsbisschop van Athene, Meletios Metaxakis (de latere oecumenische patriarch), een delegatie van orthodoxe bisschoppen en theologen voor een oprechte dialoog met anglicanen. Dit is mogelijks een startschot geweest in de ontwikkelingen van de oecumenische beweging tijdens de 20^e eeuw. Dit bood vooral de orthodoxen de gelegenheid een duidelijk standpunt te nemen tegenover het Westers christendom. Deze contacten hebben mede geleid tot de oprichting van de commissie '*Faith and Order*'. Het werk was vooral gericht op het vastleggen van verschillen tussen beide Kerken, maar ook op het bestuderen van het vinden van oplossingen inzake leerstellige en ecclesiologische conflicten. Tijdens de twee consultaties die in 1918 plaats hadden in New York en in Engeland werden onder meer volgende zaken besproken: 1. de geldigheid van het anglicaanse kerkambt, 2. het filioque²⁵, 3. de oecumenische concilies, 4. de sacramenten, ... Wat het eerste punt betreft – dit van de erkenning van het anglicaanse kerkambt – lieten de orthodoxe vertegenwoordigers weten dat de Orthodoxie het ambt *bij economia* kon erkennen, onder voorwaarde dat de Anglicanen de wijding zouden aanvaarden als een sacrament. De anglicanen hebben dit aanvaard en de wijding erkend als een sacrament²⁶.

De dialoog tussen de anglicaanse en orthodoxe Kerken ging vooral verder in het kader van de Lambeth Conferenties of synodes van alle anglicaanse bisschoppen wereldwijd. De eerste Lambeth Conferentie, in 1867, had het over de eenheid van de kerken. Op deze synodes, die om de tien jaar worden gehouden, worden sinds 1920 vertegenwoordigers van de lokale orthodoxe Kerken uitgenodigd. Het waren vooral deze bisschoppen en theologen die reeds deelnamen aan officiële en niet-officiële bilaterale dialogen die afgevaardigd werden. Het was de tijd dat veel orthodoxe immigranten zich in West-Europa kwamen vestigen, meer bepaald na de Russische Revolutie en de Klein-Azië-catastrofe.

Op de Lambeth Conferentie van 1920 wilden de anglicanen graag weten waarom intercommunie niet mogelijk was. De orthodoxen stelden dat eenheid in de leer in de eerste plaats een noodzaak was en vroegen hen om hen de nodige tijd te geven om het uit te leggen. Hierdoor ging de dialoog langzaam maar zeker verder. Na de Lambeth Conferentie van 1930

²³ Georges Florovsky, *The orthodox churches and the ecumenical movement prior to 1910*, in *A history of the ecumenical movement (1517-1968)*, edited by Ruth Rouse and Stephen Charles Neill, Geneva, 1993, 202. Zie ook: Henry Renaud Turner Brandreth, *Approaches of the churches towards each other in the nineteenth century*, in *A history of the ecumenical movement (1517-1968)*, edited by Ruth Rouse and Stephen Charles Neill, Geneva, 1993, 278-279.

²⁴ Vassiliki El. Stathokosta, *Relations between the orthodox and the anglicans in the twentieth century: a reason to consider the present and the future of the theological dialogue*, in *Ecclesiology* 8 (2012), 355.

²⁵ De anglicanen zagen de toevoeging van het filioque als onjuist, maar zouden het om praktische redenen niet meteen weglaten. Zie: Vassiliki El. Stathokosta, *Relations between the orthodox and the anglicans in the twentieth century: a reason to consider the present and the future of the theological dialogue*, in *Ecclesiology* 8 (2012), 358.

²⁶ Vassiliki El. Stathokosta, *Relations between the orthodox and the anglicans in the twentieth century: a reason to consider the present and the future of the theological dialogue*, in *Ecclesiology* 8 (2012), 356-357.

werd binnen de Anglicaanse Gemeenschap een subcommissie opgericht die verdere contacten moest onderhouden met de zogenaamde episcopale Kerken (Kerken die het bisschopsambt erkennen). Onder de episcopale Kerken werd ook de Orthodoxe Kerk gerekend. De orthodoxe delegatie werd geleid door de patriarch van Alexandrië, Meletios Metaxakis, en had vertegenwoordigers van tien lokale orthodoxe kerken. Het doel was om een gezamenlijke theologische commissie van beide kerken op te richten. Er werd besloten dat deze commissie zou worden benoemd door de aartsbisschop van Canterbury en de oecumenische patriarch. De eerste orthodoxe voorzitter was de vertegenwoordiger van het Oecumenisch Patriarchaat, wijlen Germanos Strinopoulos, die als metropoliet van Thyateira verantwoordelijk was voor de orthodoxe parochies in West-Europa en in Londen resideerde.

3. De oprichting van een officiële anglicaanse-orthodoxe dialoog

Het is pas na de panorthodoxe conferenties die begin de jaren zestig plaatsvonden in Rhodos dat in 1966 onder impuls van de oecumenische patriarch Athenagoras I en aartsbisschop Dr. Michael Ramsey een officiële commissie voor dialoog werd opgericht. Dit initiatief werd gesteund door alle lokale orthodoxe kerken. De commissie kreeg aanvankelijk als naam *'Anglican-Orthodox Joint Doctrinal Discussions'* (AOJDD) en werd in 1990 hernoemd tot *'International Commission for Anglican-Orthodox Theological Dialogue'* (ICAOTD). Het voornaamste doel van de commissie is van de zichtbare eenheid tussen beide Kerken te herstellen. De Russische aartsbisschop Basile Krivocheine, die nagenoeg 25 jaar in Brussel resideerde, was in zijn tijd een vooraanstaand lid van de Commissie en merkte op dat: *"... het doel van onze dialoog is dat we uiteindelijk zichtbaar verenigd mogen worden in één kerk"*, waaraan kan worden toegevoegd dat men *"... de fundamentele vragen van leerstellige overeenstemming en onenigheid van onze kerken moet onderzoeken"*²⁷.

De eigenlijke dialoog kon dan beginnen, maar kende verschillende fasen. In een kort artikel uitgegeven door de Orthodoxe Academie van Volos somt Professor Bogdan Lubardic²⁸ deze fasen als volgt op:

1. De **beginfase** (1962-1966) ging voornamelijk over het opstarten van de dialoog;
2. Daarop volgde **een voorbereidende fase** (1966-1972), waarbij beide kerken afzonderlijke voorbereidende bijeenkomsten hielden,
3. Daarna volgde **een eerste serie van 'gezamenlijke gesprekken'** (1973-1976). De eerste bijeenkomst had plaats in Oxford in 1973. Het ging om discussies gewijd aan enkele theologische onderwerpen en concepten die moesten dienen als inleiding tot de dialoog. De eerste aangenomen tekst is beter bekend als *"The Moscow Agreed Statement" (1976)*, met onderwerpen als de kennis van God in de trinitaire en kerkelijke context; de inspiratie en het gezag van de Heilige Schrift; de Heilige Schrift en Traditie; het gezag van de Oecumenische Concilies; de toevoeging van het *'filioque'*; de Kerk als eucharistische gemeenschap; de aanroeping van de Heilige Geest; de wijding van vrouwen;
4. **De tweede reeks 'gezamenlijke gesprekken'** (1976-1984), met een tussentijdse *"crisisperiode"* 1976-1978, leidde tot de tweede overeengekomen verklaring, namelijk *"The Dublin Agreed Statement" (1984)*, met onderwerpen als: het mysterie van de Kerk; geloof in de Drie-eenheid, gebed en heiligheid; eredienst en traditie. De crisis is er gekomen omwille van het besluit van de Lambeth Conferentie van 1978 die voortaan de wijding van vrouwen toeliet.

²⁷ Bogdan Lubardic, *Orthodox dialogue with the Anglican Church*, in *Orthodox Handbook for Teaching Ecumenism*, WCC Publications, Geneva, 2014, 490.

²⁸ Bogdan Lubardic, *Orthodox dialogue with the Anglican Church*, in *Orthodox Handbook for Teaching Ecumenism*, WCC Publications, Geneva, 2014, 490-491.

Daaraan gekoppeld kwam even later ook de mogelijkheid – althans in de Verenigde Staten en in Canada – van de inzegening van het huwelijk van personen van hetzelfde geslacht en van de wijding van homoseksuelen. Er werd meteen een bijzondere bijeenkomst van de Commissie samengeroepen, in Athene (1978), die helemaal gewijd was aan deze kwestie. De reactie op dit besluit kwam niet alleen van de orthodoxe zijde, maar bracht zelf de eenheid van de Anglicaanse Gemeenschap in gedrang²⁹. Sommige orthodoxe deelnemers aan de Commissie waren de mening toegedaan dat alleen nog professoren (leken) en dus geen bisschoppen meer zouden deelhebben aan de dialoog. Uiteindelijk bleek dit niet noodzakelijk en bleven ook clerici en hiërarchen als actieve actoren deelhebben aan de gezamenlijke werkzaamheden. Men begreep ondertussen ook dat het herstel van de zichtbare eenheid tussen de twee Kerken niet iets is voor de nabij toekomst, hoezeer de dialoog gezien blijft als iets waardevols³⁰. Daarom ook blijft het doel van de dialoog de eenheid van beide Kerken.

5. **De derde reeks ‘gezamenlijke gesprekken’** (1984-2006) - opnieuw gekoppeld aan een periode van *'gespannen en moeilijke jaren'*, gevolgd door een *'keerpunt'* in 1990 - wierp zijn vruchten af in de derde overeengekomen verklaring, namelijk **“The Cyprus Agreed Statement” (2006)**, met onderwerpen als: de Drie-eenheid en de Kerk; Christus, de H. Geest en de Kerk; Christus, de mensheid en de Kerk; *episkope, episkopos* en primaatschap; het priesterschap, Christus en de Kerk; vrouwen en mannen, ambten in de kerk; ketterij, schisma en de kerk; ontvangst in communie.

De Cypriotische verklaring werd volgens Jonathan Goodall opgevat als een middel om de kwestie van de wijding van vrouwen te plaatsen in een theologische context³¹. Metropoliet Johannes Zizioulas, die toen de orthodoxe covoorzitter was, zei: *“Geen van beide zijden van de Commissie was overtuigd door de redenen van de ander met betrekking tot de wijding van vrouwen. De orthodoxen zijn er niet van overtuigd dat de redenen voor de wijding van vrouwen die door anglicaanse zijde worden gegeven echt zo serieus en belangrijk zijn dat ze moeten leiden tot deze verandering, die, zoals we allemaal weten, een vernieuwing in de traditie is. (...) Deze onderwerpen [de wijding van vrouwen en homoseksualiteit] moeten met de grootste zorg worden behandeld, zodat ze geen obstakels vormen voor onze gemeenschap”*.

Zeker is dat *enerzijds* de opkomst binnen het Anglicanisme van een steeds groter wordend liberalisme (zowel in leerstellige als morele kwesties) en *anderzijds* een tendens van integrisme binnen de Orthodoxie het de twee Kerken niet gemakkelijk hebben gemaakt in een oprechte dialoog te blijven. Maar beide Kerken hebben standgehouden en zijn er zich van bewust dat ze verder moeten tot de Heer moeten bidden *‘opdat allen één mogen worden’*. Metropoliet Kallistos stelt dat er nood is aan *‘een profetische visie’*. Er kan immers geen vooruitgang geboekt worden *“zonder dat er inkeer (metanoia in de betekenis van een verandering van verstand en hart) is en zonder een voortdurende hernieuwde openheid tot de Heilige Geest”*³².

6. De beide crisisperioden die de dialoog heeft doorgemaakt hebben geleid tot een nieuw begrip van de doelstellingen en de methoden van de dialoog. Sinds de bijeenkomst van New Valamo (1990) kwam er weer optimisme. Stilaan en zeker sinds de bijeenkomst in Kreta (2009) evolueerde men meer en meer naar **een vierde reeks gezamenlijke gesprekken** die zich toespitste op de christelijke antropologie. Hierbij werd vooral de vraag gesteld wat het is om

²⁹ Bogdan Lubardic, *Orthodox dialogue with the Anglican Church*, in *Orthodox Handbook for Teaching Ecumenism*, WCC Publications, Geneva, 2014, 493.

³⁰ Bogdan Lubardic, *Orthodox dialogue with the Anglican Church*, in *Orthodox Handbook for Teaching Ecumenism*, WCC Publications, Geneva, 2014, 493.

³¹ Bogdan Lubardic, *Orthodox dialogue with the Anglican Church*, in *Orthodox Handbook for Teaching Ecumenism*, WCC Publications, Geneva, 2014, 492.

³² Judith Pinnington, *Anglicans and orthodox. Unity and subversion (1559-1725)*, Gloucester, 2003, p. xxvii.

een mens in Christus te zijn?³³ Men zocht hierbij gezamenlijk naar de betekenis van de mens zoals geschapen naar het *'beeld en gelijkenis'* van Christus. Deze nieuwe reeks gezamenlijke gesprekken heeft onthuld hoe de christelijke tradities van Oost en West, zowel spiritueel als theologisch, zowel kerkelijk als academisch, samen ijveren tot beter begrip van het geloof in onze Heer Jezus Christus. Deze gesprekken hebben geleid tot **“The Buffalo Agreed Statement” (2015)**, getiteld *“In the Image and Likeness of God: A Hope-Filled Anthropology”*. De tekst is het product van zes jaar studie en dialoog en stelt voor wat anglicanen en orthodoxen samen kunnen zeggen over de menselijke persoon, geschapen naar *'het beeld en de gelijkenis van God'*.

Het is hier dat ik mocht inhaken in de dialoog. Op basis van deze gezamenlijk verklaring wordt nu verder gewerkt aan diverse onderwerpen als de verantwoordelijkheid van de mensheid inzake het milieu, kwesties rond seksualiteit, de betekenis van het huwelijk en de menselijke tussenkomsten in diverse fasen van het leven (geboorteregeling, abortus, orgaantransplantaties, euthanasie, ...) ³⁴. Tijdens mijn co-voorzitterschap werd reeds een vijfde overeengekomen verklaring gepubliceerd: **“The Canterbury Agreed Statement” (2020)**, getiteld *“Stewards of creation. A hope-filled ecology”*. In het voorwoord van de twee covoorzitters leest men: *“Vragen over ecologie, de zorg voor de schepping en de gevaren van klimaatverandering zijn op dit moment wereldwijd zeer actueel. Het theologische belang van de rol van de mens in de geschapen orde is echter zowel historisch als eeuwig. (...) Zowel orthodoxen als anglicanen hebben prioriteit gegeven aan en hebben zich de afgelopen jaren intensief beziggehouden met ecologische kwesties”* ³⁵. We hopen in 2022 een nieuw overeengekomen document te mogen publiceren rond euthanasie (het goed sterven) met als mogelijke titel: *“Our sure and certain hope. A Christian approach to living and dying”*.

4. Wederzijds begrip en vertrouwen zorgen ervoor dat de dialoog moge verder bestaan

Het is onze gewoonte om elk jaar een plenaire vergadering van de duur van een week te houden. Deze plenaire vergadering geniet het éne jaar van de gastvrijheid van de Anglicaanse Gemeenschap en het andere jaar van één van de lokale Orthodoxe Kerken. Elk van de lokale Orthodoxe Kerken heeft het recht om één afgevaardigde te sturen, en onze anglicaanse broeders en zusters van hun kant benoemen een overeenkomstig aantal afgevaardigden. Rekening houdend met afwezigheden betekent dit dat onze vergaderingen worden bijgewoond door ongeveer twintig tot vijftwintig personen. We hebben ook een uitvoerend comité en een redactiecomité, die naar behoefte bijeenkomen. Het Patriarchaat van Bulgarije en de Kerken van Polen en Tsjechië en Slowakije nemen niet deel aan de werkzaamheden van de Commissie. Omwille van de gekende interne spanningen heeft recentelijk het Patriarchaat van Moskou zich ook teruggetrokken uit de dialoog. We publiceerden tot vandaag 6 gezamenlijke verklaringen.

De Commissie werd geleid door een reeks vooraanstaande anglicaanse hiërarchen, zoals aartsbisschop Robert Runcie, bisschop Mark Dyer, bisschop Henry Hill, aartsbisschop Rowan Williams, aartsbisschop Roger Herft en aartsbisschop Ricard Clarke. De orthodoxe covoorzitters waren de aartsbisschoppen Athenagoras Kokkinakis van Thyateira en Groot-

³³ Duncan Reid, *Discussion of Theological Anthropology by The International Commission for Anglican-Orthodox Theological Dialogue*, in *International Journal of Orthodox Theology*, N°2.4 (2011), p. 21-29.

³⁴ *In the image and likeness of God. A hope-filled anthropology*, The Buffalo Statement, agreed by the International Commission for Anglican-Orthodox Theological Dialogue, London, 2015, p. ix.

³⁵ *Stewards of creation. A hope-filled ecology*, The Canterbury Statement, agreed by the International Commission for Anglican-Orthodox Theological Dialogue, London, 2020, p. ii.

Brittannië (1973-1979), Stylianos Harkianakis van Australië (1976), Methodios Fouyas van Thyateira en Groot-Brittannië (1980-1988) en de metropolieten Ioannis Zizioulas van Pergamon (1989-2007) en Kallistos Ware van Diokleia (2007-2016), allemaal van het Oecumenisch Patriarchaat van Constantinopel.

De algemene geest van onze bijeenkomsten is warm en vriendelijk. De anglicanen in de Commissie staan in hun theologische visie dicht bij de orthodoxen. We boeken langzaam maar zeker vooruitgang in wederzijds begrip. Om deze reden wil het Oecumenisch Patriarchaat, dat het voortouw heeft binnen de Orthodoxe Kerk, dat de orthodox-anglicaanse dialoog wordt voortgezet.

Er kan evenwel niet ontkend worden dat fel bediscussieerde kwesties de dialoog blijven parten spelen, zoals de wijding van vrouwen of het homohuwelijk en zelfs de wijding van homoseksuelen. Deze kwesties maken het zoeken naar een zichtbare eenheid niet evident. De Orthodoxe Kerk herinnert altijd aan de gemeenschappelijke traditie die terug te vinden is in de tijd van de Onverdeelde Kerk, zeg maar het eerste millennium van het Christendom. Toch lijkt het geen twijfel dat we over heel wat thema's een gemeenschappelijke mening kunnen hebben en dat het belangrijk is dat we samen verder in dialoog blijven, we wederzijds respect voor elkaar koesteren en dat we verder bidden voor de eenheid van alle christenen. Voortaan zal de Anglicaans-Orthodoxe Dialoog, tegen schaduwen van moedeloosheid - als die zich voordoen - zorgvuldig en scherpzinnig verlopen, geleid door geloof, ondersteund door de hoop dat God door zijn Heilige Geest zijn wonder van eenheid in de ene Christus zal doen.